

Elurikkuse kaitse põllumajanduses: ohustatud loomatõud ja taimesordid Eestis

Trükkis on valminud Euroopa Liidu programmi INTERREG IVC projekti „Regionaalne poliitika ja infovahetus elurikkuse ja maastikulise mitmekesisuse kaitseks ja väärtustamiseks Euroopas (REVERSE)“ raames. Väljaandmist toetas Keskkonnainvesteeringute Keskus.

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

Eesti tuleviku heaks

Täname PhD Külli Annamaad, Käde Kalameest, Krista Seppa, Raivo Raadikut, Kalev Seppa, Kristel Kirsimäed, Veiko Maastikku, Argo Peepsoni, erialaliite, talunikke ja tootjaid, kes jagasid meiega oma kogemusi ning aitasid ja nõustasid trükise valmimisel.

Tekst: Merrit Shanskiy, Kadri Kask, Karin Kruusmaa

Fotod: K. Annamaa, A. Ärmpalu-Idvand, H. Jänes, V. Kukkk, L. Narits, E.-L. Leesment, V. Rosenberg, M. Shanskiy, K. Vassilis, H. Viinalass, K. Tali, I. Jäetma, Enn Ranna ja Aldo Vaani erakogud, Jõgeva Sordiaretuse Instituudi fotokogu, Polli aiandusuuringute keskuse fotoarhiiv

ISBN 978-9949-484-34-8

Eesti Maaülikooli Põllumajandus- ja keskkonnainstituut, 2012

Projekt REVERSE

Projekt REVERSE on Euroopa regioonidevahelise koostööprogrammi INTERREG IVC projekt. Koostööprogramm võimaldab Euroopa piirkondadel jagada üksteisega teadmisi ja kogemusi eri eluvaldkondades.

Projekti REVERSE eesmärk on edendada elurikkuse ja maastikulise mitmekesisuse kaitset Euroopas, selgitades välja sellealased edukad tegevused ning soodustades nende rakendamist Euroopa eri piirkondades. Projekti käigus vahetavad ja tutvustavad oma kogemusi elurikkuse ja maastikulise mitmekesisuse kaitsega seotud projektipartnerid. Partneriteks on loodusliku ja kultiveeritud elurikkuse ning maastikulise mitmekesisuse kaitse alal pikaajaliste kogemusega kohalikud omavalitsused ja riiklikud asutused. Partneritel on laialdased kogemused erinevates, kuid üksteist täiendavates asjakohastes valdkondades nagu liikide *in situ* kaitse, geenipangad, põlistõugude, vanade sortide ja genofondi säilitamine, loodus- ja tööstusmaastike majandamine, bioloogilise mitmekesisuse kaitse piirkondlikud strateegiad (ökoloogilised koridorid, rohevööd), bioloogilise mitmekesisuse kaitse alane kohalik seadusandlus, keskkonnaharidus jms.

Projekt keskendub kolmele peamisele teemale:

- põllumajandus ja toidutootmine ning bioloogiline mitmekesisus;
- turism ja bioloogiline mitmekesisus;
- ruumiline planeerimine ja bioloogiline mitmekesisus.

Projekt kestab kolm aastat (jaanuar 2010 – detsember 2012). Projektis osaleb 14 partnerit seitsmest Euroopa riigist (Prantsusmaa, Itaalia, Hispaania, Saksamaa, Kreeka, Slovakkia ja Eesti). Eestist osaleb projektis Eesti Maaülikool.

Eesti on seotud projekti kahe teemaga:

- põllumajandus ja toidutootmine ning bioloogiline mitmekesisus;
- ruumiline planeerimine ja bioloogiline mitmekesisus.

Iga projektis osaleva partnermaa ülesandeks on tutvustada projekti põhiteemade raames rakendatud oma maa parimaid praktikaid. Eesti kui projektipartner on laiemale üldsusele tutvustanud, mida on tehtud vanade tõugude ja sortide kaitseks. Oleme osalenud töötubades, et koostada raamdokument Euroopa Komisjonile selles valdkonnas vajalikest edasistest sammudest. Praktiline väärtus on projekti raames läbi viidud teavitussüritustel. Projekti tulemusena valmivad teemakohased trükised.

Käesolevas trükises jagatakse lugejaga Eesti parimaid praktikaid seoses elurikkuse säilitamisega põllumajanduses, pöörates erilist tähelepanu vanadele sortidele ja tõugudele kui hoidmist ja kaitset vajavale väärtuslikule genofondile. Vanad sordid ja tõud on kohanenud hästi kohalike looduslike tingimustega ning hinnatud ka tänapäevases sordiaretuses. Samuti on vanad sordid ja tõud meie esivanemate pika-aegsete kaasteelistena tähtsal kohal meie kultuuripärandis. Kaasaegse intensiivse põllumajandusega kaasas käivad majandamismeetodid vähendavad sortide ja tõugude mitmekesisust.

Projekti tulemused aitavad teavitada laiemat üldust bioloogilise mitmekesisuse olulisusest. Parimate praktikate näited annavad võimaluse õppida teiste maade kogemustest ning julgustavad neid ka praktiliselt rakendama. Trükise abil püütakse tõsta inimeste teadlikkust põllumajandusega seotud elurikkuse ja maastikulise mitmekesisuse väärtusest.

Projekti REVERSE partnerite esindajad turismi ja bioloogilise mitmekesisuse alasel seminaril 2010. aasta novembris Kreetal Samaria rahvuspargi keskuses.

Põllumajandus ja bioloogiline mitmekesisus

Bioloogiline mitmekesisus kätkeb endas kogu maakeral leiduvat elu ehk meid ümbritsevate taimede, loomade, seente, mikroorganismide ja nende elupaikade rohkest. Kasutusel on ka mõisted looduslik mitmekesisus, elustiku mitmekesisus, elurikkus ja biodiversiteet. Kõigist maakera rikkustest on just bioloogiline mitmekesisus üks olulisemaid. Inimene hindab üha rohkem puhast ja mitmekesist elukeskkonda. Aina enam pöörame tähelepanu tervislikule ja mitmekesisele toitumisele ning väärtustame kõrgelt puhkust kaunis looduskeskkonnas. Soovime, et see kõik säiliks ka meie lastele ja lastelastele.

Põllumajanduse ja bioloogilise mitmekesisuse seosed avalduvad mitmel tasandil. Mida suurem on liigiline, sordiline, tõuline ja geneetiline mitmekesisus, seda rikkam on meie elukeskkond. Vanade tõugude ja sortide kaudu kandub teave vanadest tavadest ning kommetest, viljelusviisidest ja toitumisest ka tänapäeva. Seega on vanade tõugude ja sortide säilitamine mitte ainult põllumajanduslikult, vaid ka kultuuriliselt tähtis. Põlised kohalikud tõud on olnud tähtsal kohal ka tänapäevases tõuaretuses, et parandada tõugude viljakust ja vastupidavust. Samas on vanad sordid ja tõud sageli tänapäevastega võrreldes vähem tootlikud ja leiavad enam kasutust pigem väiketootmises. Tänapäeva taludel on peale toidutootmise ka maakultuuri järjepidevuse kandja roll ning põllumajandusmaastikud on meie pärandkultuuri lahutamatu osa. Samas on põllumajandusmaastikud paljude liikide elupaigad. Mida väiksem on põllumajandusmaastike elurikkus, seda haavatavam on ka põllumajandus ise.

Ohustatud põlisloomatõud ja taimesordid ning nende kasvatamise toetused Eestis

Maailma Toidu- ja Põllumajandusorganisatsiooni FAO (*Food and Agriculture Organization*) andmetel on maailmas mitmed põlisloomatõud ohustatud ja paljud juba kadunud. Igal nädalal sureb maailmas välja kaks loomatõugu.

Eesti põlised tõud on kujunenud kohalike loodustingimuste ja inimtegevuse pikaajalisel koosmõjul. Vanad tõud on tavaliselt uutest vastupidavamad ja haiguskindlamad, kuid sageli vähem tootlikud. Madal toodangutase on tihti määrav, miks isendite arvukus on väike, sest valdavalt intensiivtootmise tingimustes on iga investeeritud ühik oluline ja peab väljenduma toodangumahus. Kuid on ka häid praktikaid, mis näitavad, et ka tavatootmise tingimustes on võimalik ohustatud tõuge pidada.

Ohustatud tõugu loomade arvukus Eestis

Tõu nimetus	Isendite arv	
	2006. a*	2012. a
Eesti hobune	760	950, sh umbes 450 mära
Tori hobune	490	450, sh umbes 330 mära
Eesti raskeveo hobune	105	80, sh umbes 60 mära
Eesti maatõugu veis	500	700, sh umbes 500 lehma
Eesti vutt	x	9500
* Ülevaade Eesti Maaelu Arengukava 2007–2013 II telje hindamisest 2009. a aruande andmete põhjal.		

FAO klassifikatsiooni järgi kuuluvad eesti maatõugu veis, eesti hobune ja tori hobune ohustatud ja säilitatavate tõugude hulka ning eesti raskeveohobune kriitilises seisukorras olevate tõugude kategooriasse.

Maaelu Arengukava (MAK) viimase, 2011. aasta aruande kohaselt on enamiku Eestis ohustatud tõugude isendiline arvukus võrreldes varasema perioodiga suurenenud. Veidi on langenud tori ja raskeveohobuste arvukus.

Eestis on bioloogilise mitmekesisuse säilitamise ja suurendamise eesmärgil rakendatud põllumajanduslikke keskkonnatoetusi alates 2000. aastast. Eesti hobuse pidajatele hakati üleriigilist loomapõhist toetust maksma 2002. aastal, kui toetati 559 eesti hobuse kasvatamist. Aastal 2005 rakendus toetus MAK 2004–2006 raames. Toetust anti 939 eesti hobuse pidamiseks ja toetuse määr oli 2550 krooni (163 eurot) hobuse kohta.

Riiklikest vahenditest hakati maakarja kasvatamist toetama alates 2000. aastast. Eesti maatõugu veise, tori hobuse ja eesti raskeveohobuse kasvatamiseks hakati MAK 2004–2006 raames maksma üleriigilist toetust 2005. aastal, mil anti toetust 595 eesti maatõugu veise, 388 tori hobuse ja 96 eesti raskeveohobuse jaoks. Vutikasvatust on toetatud nii varem kui ka rahastusperioodil 2007–2013 ning ka pärast seda on kavas toetamist jätkata riikliku aretustoetuse kaudu.

Toetust makstakse loomade eest, kes on kantud tõuraamatusse ning põllumajandusloomade registrisse. Maatõugu veiste puhul peavad looma mõlemad vanemad ja vanavanemad olema kantud eesti maatõugu veiste tõuraamatu põhiossa. Eesti tõugu, eesti raskeveo tõugu ja tori tõu universaalsuuna hobuse eest makstavate toetuste puhul rakendatakse samu nõudeid tõuraamatu kohta. Toetusega kaasneb kohustus pidada looma majapidamises vähemalt viis aastat.

Toetuse määr eesti hobuse ja tori hobuse puhul on 186,62 eurot ja eesti raskeveohobusel 199,08 eurot looma eest aastas. Eesti maatõugu veise pidamise toetus on 196,21 eurot veise eest aastas. Eesti hobuse, tori hobuse ja eesti raskeveohobuse pidamiseks antava toetusega hüvitatakse osaliselt loomade aastane ülalpidamiskulu, kuna neid tõugusid pidada pole erinevalt teiste hobusetõugude kasvatamisest majanduslikult kasulik. Eesti maatõugu veise toetusega hüvitatakse osaliselt eesti maatõugu veise väiksem produktiivsus võrreldes teiste piimaveisetõugude tootlikkusega.

Eesti hobune

Eesti hobune on iidse põlvnemisega tõug, mille päritolu kohta puuduvad täpsed andmed. Ta kuulub põhja-metsahobuste rühma. Kohalikud söötmis- ja pidamistingimused ning karm looduslik valik muutsid eesti hobuse vastupidavaks ja kasvult väikeseks.

Vanimad kirjalikud andmed eesti hobuse kohta pärinevad XI sajandist. Tõule omast värvust eesti hobusel ei ole ja nii leidub neid üsna laias värvigammas. Aborigeense tunnusena on eesti hobusel tume vööt seljal ja laudjal. Eesti hobune on hea iseloomuga, elurõõmus ja elav, kuid siiski piisavalt rahulik, et teda kasutada hobuturismis.

Eesti hobune paistab silma vähenõudlikkuse ja hea söödakasutuse poolest ning võib talve väljas veeta. Tänapäeval on eesti hobune universaalne väikehobune, keda saab kasutada laste ratsahobusena ja pere- ning turismihobusena.

Eesti hobune on alates 1993. aastast kantud FAO ohustatud tõugude nimekirja ja vastavalt põllumajandusministri 8. detsembri 2005. a määrusele nr 118 (RTL 2005, 120, 1876) põllumajandusloomade ohustatud tõugude loetellu.

Eesti hobuse säilitamist ja aretamist korraldab Eesti Hobusekasvatajate Selts, kes peab ka tõuraamatut ja viib läbi jõudluskontrolli. Seltsi tegevust toetab 2000. aastal asutatud Eesti Hobuse Kaitse Ühing, kes korraldab teabeüritusi ja annab välja ajakirja Oma Hobu.

Muhu vallas Hellamaa külas asub Tihuse turismi- ja hobusekasvatustalul, kus peetakse Eesti suurimat 300-pealist eesti hobuste karja. Talu karjamaad asuvad saare rannaladel, mida hobused koos herefordi tõugu veistega n-ö majandavad. Tulemuseks on suurepäraselt hooldatud maastikud.

Tihuse talu on tuntud nii muhulaste seas kui mujal Eestis, aga ka väljaspool Eestit. Talul on väärikas ja pikk ajalugu, mis ulatub 18. sajandisse. Talu peremees Martin Kivisoo on suurte teadmiste ja hea suhtlemisoskusega värvikas inimene, kes jätkab eesti hobuseid kasvatades oma esivanemate tööd. Eesti hobust iseloomustab Martin Kivisoo kui väga tundlikku looma, kes otsib inimesega kontakti.

Tihuse talu peremehe sõnul aitab eesti hobune hoida sidet eelnevate põlvkondadega.

Kunagi oli hobune inimese lahutamatu kaaslane talutöodes ja igapäevases elus. Tänapäeval on hobuse roll ühiskonnas ja inimese kaaslasena teisenenud. Tihusel on väga hästi läbi mõeldud, kuidas inimesi ja hobuseid taas lähen-dada. Ratsaspordihuvilised saavad talus tegeleda rakendispordiga ja ratsu-tamisega. Välja on töötatud kalessisõidu marsruudid mööda kaunist Muhu saart. Ratsutamishuvilistele pakutakse erinevaid ratsamarsruute. Rajatud on muinaskultuuri õpperada. Martin Kivisoo sõnul on Tihusel võimalik tunne-tada mineviku väge, et tänapäeval muutunud sümbolitega maastikul toime-tulla. Talu tegemisi arendatakse pidevalt.

Tori hobune

Tori hobuse aretamine on tihedalt seotud 1856. aastal asutatud Tori Hobusekasvandusega. Esimestel aastakümnetel aretati Tori Hobusekasvanduses eesti hobust, kuid kuna tulemused ei rahuldanud põllumajanduse nõudeid, hakati omavahel ristama mitmesuguseid importtõuge. Paremaid tulemusi andis Poolast ostetud ristan dtäkk Hetman, kes kujunes tori hobuse esiisaks ja esimese aretusliini rajajaks. Nii on

tori hobune kujunenud keeruka uudikristamise teel. Tori hobune on olemuselt elava temperamendiga, healoomuline ja suure veotahetega. Ta on vähenõudlik ning lepib hästi kohaliku söödaga.

Füsioloogiliselt ja majanduslikult on tori hobused varavalmivad. Kolmeaastaselt on võimalik neid rakendada tööle ja hakata kasutama suguhobustena. Noorhobused on kergesti õpetatavad. Hobused on vastupidavad keskmistel ja rasketel töödel

ning heade tööomadustega ka kergel veol ja sõidus. Maksimaalse veojõu võistlustel on tori hobused näidanud head veotahet ja suurt veojõudu. Tööhobustena saab neid kasutada 20. kuni 23. eluaastani.

Tõusiseselt aretatakse tänapäeval kahte tüüpi hobust: vane matüübilist ehk universaalsuuna tori hobust ja tori ratsaspordihobust. Säilitus-aretusprogrammi eesmärgiks on säilitada ja aretada tori tõugu hobuseid, kellel püsiks nii tõu tüübi kui ka põlvnemise ühtsus. Ohustatud tõu toetust makstakse ainult universaalsuuna hobuste kasvatajatele.

Läänemaal ajaloolises Rootsi külas Topi talus kasvatab perekond Vaan tori hobuseid, lihaveiseid ja teravilja. Tegu on multifunktsionaalse tootmistaluga. Talu peremees Aldo Vaan on hariduselt bioloog ja pidanud pikka aega õpetajaametit. Aktiivse inimesena osaleb ta Eesti Hobusekasvatajate Seltsi ja Eesti Lihaveisekasvatajate Seltsi juhatuse töös.

Aldo Vaan hakkas oma suguvõsa endistele maadele talu rajama 1990. aastate algul. Tagastatud talukohas olid hoonetest alles ainult maja ja ait. Edasi on talu pidevalt arendatud: ehitatud on uusi loomade pidamise ja muid abihooneid ning loodud on kodulugu kajastav muuseum.

Ajapikku on kõige hingelähedasemateks muutunud tori hobused, kellest on saanud pere lemmikud. Vaanide hobuste kari, kus on üle 30 looma, on väga hinnatud ning talu pikaaegset tööd tori hobustega on tunnustanud Eesti Hobusekasvatajate Selts. Hea märgina järjepidevusest on hobusekasvatuses ohjad enda kätte võtnud noorperemees.

Põllumajandustootmise kõrval on mõeldud ka turistidele, kellel on võimalus talus ööbida, ratsutada ning nautida loodust ja vaikust Kasari jõe kaunitel kallastel.

Topi talu tori hobused täidavad ühtaegu mitut rolli – hooldavad Kasari jõe äärseid rohumaid ning kannavad hoolt ohustatud tõu säilimise eest.

Eesti raskeveohobune

Eesti raskeveohobune on tüse, tugeva konstitutsiooniga, hästi arenenud lihaste ja tugeva luustikuga väga rahulik loom, kes on aretatud peamiselt Rootsist ja Belgiast sissetoodud ardenni hobuse ning kohalike hobuste ristamise teel. Tänapäeval on tõu peamiseks aretus- ja säilitusmeetodiks puhtatõuline aretus koos sisestava ristamisega. Sugulastõugudena on

tõus kasutatud rootsi ardenni, belgia ardenni, nõukogude raskeveo- ja leedu raskeveohobust. Tõuraamatut hakati pidama 1922. aastal. Kuni 1953. aastani oli tõu nimetus eesti ardenn.

Eesti raskeveohobused on rahuliku temperamendiga, energilised ja

healoomulised. Sageli saavad noorhobused täiskasvanuks juba enne kolmandat eluaastat. Eesti raskeveohobuse viljakus on madalam kui tori ja eesti tõugu hobusel. Hobuste keskmine eluiga ulatub normaalsete pidamistingimuste juures 22 kuni 25 aastani. Värvuselt on suurenemas kõrbide hobuste osakaal.

Pärnumaal Kõpu külas peab Enn Rand oma esivanemate talus hobusekasvatuse suunitlusega turismitalu. 1920. aastal rajatud algselt 20-hektariline Maria talu on praeguseks laienenud 150 hektarini. Läbi aegade on talus olnud hobused. Viimase kahekümne aasta jooksul on peetud nii lambaid kui ka liheveiseid, kuid siiski pidama jäädud hobusekasvatuse juurde. Talul on oma karja- ja heinamaad.

Hobuste pidamise üheks põhjenduseks on pikad peretraditsioonid. Talu taastades leidis peremees võimaluse hobusekasvatuse traditsioone jätkata turismiarenduse kaudu. Enn Ranna sõnul vastab eesti raskeveohobune oma rahuliku iseloomu ja soliidse olekuga hästi hobuturismi vajadustele.

Praegu on Maria talus 21 hobust. Peale turismi tegeletakse mõningal määral aretustööga, mis on leidnud ka tunnustust – talus kasvatatud mära on pälvinud parima eesti raskeveo tõugu noorlooma tiitli.

Eesti raskeveohobune on oma rahuliku temperamendiga ja tugeva kehaehitusega suurepärane kaaslane hobuturismis.

Eesti maatõugu veis

Eesti maakari on aretatud meie kohalikust põlistõust ning seda võib pidada eesti rahva kultuuripärandiks, kuid eesti maakarja arvukus on ohtlikult väike.

Maakarja sihipärase aretustööga alustati 1910. aastal, kui tõuaretuses võeti kasutusele läänesoome tõugu pullid. Enne seda peeti väga väikese piimajõudlusega aborigeenseid veiseid peamiselt sõnniku saamise eesmärgil. Aborigeenseid veiseid iseloomustas nende väike kasv:

turjakõrgus 109–113 cm (keskmiselt 111,5 cm) ja kehamass 200–300 kg. Nad olid vähe arenenud lihastikuga, madalajalgised ning mitmevärvilised.

1914. aastal hakati maatõugu loomi karjapidamise arendamiseks kandma tõuraamatusse. Tõuveiste registreerimise eesmärk oli paremate suguloomade

valik ja nende põlvnemise, jõudlusvõime ning muude omaduste kohta andmeid koguda.

Jõudluskontrolli andmetel oli Eestis 1920.–1921. aastal 233 eesti maatõugu lehma (keskmine piimatoodang 1619 kg/a).

1920. aastal asutatud Eesti Maakarja Kasvatajate Selts seadis eesti maatõugu veiste aretuse eesmärgiks aretada olemasolevast mitmesuguse välimikuga kohalikust veisest siinsetele oludele vastav tugeva kehaehitusega vastupidav isend. Püüti parandada loomade toodanguvõimet, kuid sooviti säilitada tõule omast kõrget piimarasvasisaldust. Tõuaretuses pöörati tähelepanu loomade nudipealisusele ja värvusele,

mis pidi jääma valkjaspunane. Korraldati karjade uurimist ja jätkati tõumaterjali ostmist Soomest. Kohalikku aborigeenset veisekarja parandati intensiivselt eri veisetõugudega. Aretustöö tulemusena suurenesid maakarja veiste põhilised kehamõõdud ning loomad muutusid suuremaks ja tugevamaks.

Aretusloomade sihipärase valiku ning läänesoome tõu pikaajalise kasutamise tulemusena on endisest kohalikust aborigeensest veisest tänapäevaks välja kujunenud eesti maatõuna tuntud valkjaspunane (esineb ka teisi värvuseid) nudipäine veis, kelle kehamass on 430–480 kg. Parenenud on piimaand ja piimale on iseloomulik suur valgu-, rasva- ja suhkrusisaldus. Piima laapumisomadused on head.

Eesti maatõugu veis on alates 1993. aastast FAO ohustatud tõugude nimekirjas ja kuulub põllumajandusloomade ohustatud tõugude loetellu Eestis (RTL 2005, 120, 1876). Ohustatud tõule makstav toetus on hoidnud maakarja arvukuse stabiilsena.

Maaveiste kasvatatus tootmistingimustes ei ole tänapäeval väga levinud. Maatõugu veiseid peetakse suurkarjas pigem missioonitundest, jätkamaks eelkäijate pikaajalist tööd. Hea näide maaveiste pidamisest kõrvuti kaasaegsete tõugudega on Tulundusühistu Mereranna Põllumajandusühistu (PÜ) tegevus. Saaremaal Kaarma vallas tegutseval tootjal on sel alal pikaajalised kogemused. Maaveised on olnud karja hulgas juba ühistu eelkäija Kaarma kolhoosi aegadest.

Mereranna PÜ karjas on kolme tõugu veiseid: punased (684 isendit), hols-teini tõugu (40) ja maaveised (36). Ühistu juhatuse esimehe Urmas Lehtsalu sõnul on maatõugu veised üldkarja hulgas väga tublid loomad. Nad on iseloomult kindlad, veidi isepäised, kokkuhoidlikud ja üksteise eest seisvad.

Viimaste aastate tootmisnäitajad kinnitavad, et ka tootlikkuselt ei jää maaveised teistest tõugudest palju maha. 2010. aasta näitajate põhjal lüpsid 31 maakarja lehma keskmiselt 6477 kg piima, milles oli 4,41% rasva ja 3,38% valku. Kokku saadi sellest karjast valku ja rasva 5010 kg. Mereranna maakarja lehmad annavad rohkem piima kui Eesti maaveised keskmiselt. 2011. aastal oli kogu karja keskmine aastaliips 7600 kg lehma kohta.

2011. aastal pälvis Mereranna PÜ tehtud töö eest parima maakarja kasvataja rändhõbekarika. Maakarja Kasvatajate Seltsi andmetel ja hinnangul

Mereranna PÜ-l on peale maaveise kui ohustatud tõu säilitaja rolli ka tähtis osa kohaliku tööhõive parandajana ja maaelu hoidjana.

on tegu ühe tublima maakarjafarmiga ka karja söötmise, aretustöö ja dokumentatsiooni korrashoiu alal. Järjepidev jõudluskontroll aitab tõugu paremini säilitada ja tulemuslikumalt aretada, sest kirjas on andmed loomade tervise, söötmise ja piima kohta.

Maaveiste tagasihoidlikumat piimaandi aitavad kompenseerida põllumajandustoetused, sest kulutused loompidamisele on suured. Tõuraamatusse kantud maaveise kasvatajad saavad üle kuue kuu vanuse lehmiku ja lehma eest ohustatud tõu toetust 196,21 eurot aastas.

Saaremaal Kaarma vallas kasvab kange saare naise Liia Sooääre käe all Uustla maaveiste kari. Talupidaja Liia Sooäär alustas 1990. aasta alguses mahetalupidamisega. Tollal maheviltelust Eestis veel eriti ei praktiseeritud, kuid täiendkoolitused andsid kindluse loodushoidlikuks tervisliku toidu tootmiseks.

Veendumus hakata tegelema maakarjaga tuli pärast tõsist kaalumist ning 1989. aastal taastatud Eesti Maakarja Kasvatajate Seltsist saadud teavet, et otsitakse maaveiste kui hävimisohus oleva tõuga tegeleda soovijaid. Liia Sooäär ostis esialgu kaks maaveise mullikat ning soetas hiljem loomi juurde. Kari suurenes ka tänu koostööle Saaremaa tapamajaga sinna viidud välja-praagitud loomade arvelt. Kehvamate lehmade paaritamisel heade pullidega on võimalik saada parem järgmine põlvkond. Koostöös tapamajaga säästeti 15 looma.

Liia Sooääre jaoks on maakarja pidamine elutöö ja missioon.

Suurt kasumit ta sellega ei taotle, kuid maaveiste kui ohustatud tõu mahapidamine kosutab hinge ja annab elule mõtte.

ja koorejäägist. Maaveiste piimas on väga hea rasva, valgu ja piimasuhkru vahekord, mis on sobilik just juustu tootmiseks. Võrdluseks: tavaliselt saab 10 kilost piimast keskmiselt 1 kg juustu, maakarja puhul saab samast piimakogusest keskmiselt 1,3 kg juustu.

Praegu on Uustla karjas üle 30 valdavalt helebeeži eliitlooma, kelle aastane piimaand on 5872 kg lehma kohta. Parimalt loomalt on saadud toodangut isegi 7000 kg aastas, mis on selle tõu kohta märkimisväärne.

Viimase kümne aasta jooksul on Uustla ökotalust tõumüüki suunatud 23 lehmikut ja 20 pullikut.

Uustla karja loomi on korduvalt pärjatud erinevate auhindadega. Karja kuulsaim lehm Ürdi on tunnustatud neljal korral maakonna ilusaimaks vassiks. 2010. aastal omistati Liia Sooäärele parima maakarjakasvataja rändhõbekarikas.

Praegu müüakse piima nii piimakombinaadile kui koduküla talupoodi. Kohalikus talupoes valmistatakse sellest mahevõid

Eesti vutt

Eesti vutt on ainuke Eesti kohalik aretatud põllumajanduslik linnutõug. Aretustöö algas 1966. aastal, kui Eestisse toodi esimesed vutid. Eesti liha-munatüüpi vutitõug tunnustati 1988. aastal. Praegu teostatakse eesti vuttide individuaalset jõudluskontrolli ja rakendatakse säilitus-

aretusprogrammi. Eesti vuti aretust toetatakse põllumajandusloomade aretustoetuste kaudu.

Vutt on väikseim põllumajanduslind. Tal on lühike ümar keha, lühike saba ning tuhmjas ookerpruun tumepruunide vöötidega sulestik. Isaslinnu kehamass on 172 g piires. Emaslinnud on isastest suuremad, nende kehamass on ligi 190 g. Vutikasvatuse leviku aluseks on nii munade kui liha kõrged dieetilised omadused. 7–14 g

kaaluv vutimuna sisaldab 13,1% proteiini, 11,2% rasva ja 1,1% mineraalaineid. Keedetult ja suitsutatult säilivad vutimunad külmkapis kuni kolm kuud.

Kohalikud taimesordid

Riikidel on rahvusvaheliste lepete alusel kohustus tagada kohalikku päritolu põllukultuuride ning puuvilja- ja marjakultuuride geneetilise ressursi säilimine. Põllukultuuride seemnekasvatus põhineb sageli imporditud sortidel, mis ei ole kohalike kasvutingimustega piisavalt hästi kohanenud. Siinsete oludega paremini sobivad kohalikud sordid jäetakse tihti kõrvale nende madalama saagikuse tõttu. Uute sortide aretuse ja juba aretatud ning kasutusel olevate sortide parendamise aluseks on terve algmaterjal, mis kannab endas väärtuslikku, haiguskindlat ja kõrge saagipotentsiaaliga geneetilist informatsiooni. Põllukultuuride ning puuvilja- ja marjakultuuride sordiareetusega tegelevad Eestis Jõgeva Sordiareetuse Instituut ja Eesti Maaülikooli Polli Aiandusuuringute Keskus.

Vanad kohalikud põllukultuurid ja puuviljasordid on meie kultuuripärand. Enamasti ei ole neil majanduslikku väärtust ja nad ei paku huvi suurtootjale, kuna ei suuda saagikusest võistelda uuemate sortidega. Samas võiksid nad leida kasutust aiakultuuridena ja väike-tootmises. Et kindlustada põliste sortide säilimine, oleks otstarbekas nende kasvatamist toetada. Praegu toetatakse ainult 'Sangaste' rukki kasvatamist.

'Sangaste' rukis

'Sangaste' rukis on Eesti vanadest kohalikest taimekultuuridest tuntuim ja ainus, mille kasvatajatele makstakse riiklikku toetust. Rukis on osa eesti rahvakultuurist, kuna must leib on olnud meie laual auväärts kohal juba pikka aega. Talirukis 'Sangaste' on üks vanemaid teraviljasorte, mille aretas 1875. aastal Sangaste mõisnik krahv Friedrich Georg Magnus von Berg (1845–1938). Sort on väga hea talvekindluse ja suure tera tõttu leidnud laialdast kasutust uute rukkisortide aretamisel. 'Sangaste' on teadaolevalt vanim praegu kasvatatav teraviljasort Euroopas.

Heades kasvutingimustes võib 'Sangaste' rukki kõrs sirguda üle kahe meetri kõrgeks.

'Sangaste' saak on tänapäevaste sortidega võrreldes ligi 15% väiksem, samas on talirukki külvipind mõne aastaga kasvanud peaaegu kolm korda, olles 2009. aastal 303 hektarit ning ulatudes 2011. aastal 882 hektarini.

'Sangaste' rukist on tunnustatud mitmel maailmanäitusel. 1889. aasta Pariisi maailmanäitusel auhinnati sorti kuldaurahaga ning 1893. aastal Chicagos USA põllumajandusnäitusel omistati nii rukkisordile 'Sangaste' kui krahv Bergi viljapuhastusmasinale esimene auhind. 1912. aastal tunnistati Sangaste mõis Venemaa parimaks põllumajanduskeskuseks.

Võrreldes tänapäevaste rukkisortidega on 'Sangaste' pikema kõrrega, mis suurendab lamandumisohtu ja raskendab koristust, seepärast on sorti püütud aretada lühikörreliseks. Rukkisorti 'Sangaste' kasutatakse aretuses Jõgeva Sorbiareti Instituudis.

Euroopa Nõukogu määruse (EÜ) nr 1698/2005 kohaselt saavad 'Sangaste' rukki viljelejad toetust Maaelu Arengu Euroopa Põllumajandusfondist EAFRD. Toetust võivad taotleda põllumajandustootjad, kellel on kehtiv keskkonnasõbraliku majandamise või mahepõllumajandusliku tootmise kohustus. Toetusega hõlmatud maa peab olema põllumajandustoetuste ja põllumassiivide registris. Taotleja peab külvama üksnes talirukkisordi 'Sangaste' sertifitseeritud seemet ja on kohustatud viie aasta jooksul kasvatama sorti igal aastal vähemalt viiel hektaril. Kohalikku sorti taimede kasvatamise eest makstava toetuse määr on talirukkisordi 'Sangaste' puhul 32,28 eurot hektari kohta aastas.

Toetuse eesmärk on hoida ära rukkisordi 'Sangaste' väljasuremine, tagada väärtusliku geneetilise materjali säilimine ja kohalike sortide kasvatamiseks vajalik seemnematerjali varu. Meede aitab säilitada geneetilist mitmekesisust, hoida kultuuripärandit ja järgida keskkonnasõbralikke viljelusmeetodeid.

Rukkikuningana tuntud rukkikasvatuse edendaja Hans Kruusamägi (paremal) 'Sangaste' rukki aretaja F. G. M. von Bergi ausamba juures Sangastes. Hans Kruusamägi kasvatab 'Sangaste' rukist 400 hektaril. Rukist kasutatakse talus mitmel otstarbel, sealhulgas ka õlle- ja viinateoks.

Põllumajandusliku geneetilise materjali säilitamise olulisus

Projekti REVERSE raames on partnermaad tutvustanud lisaks juba kaitstavatele tõugudele ja sortidele ka nende liikide geneetilist ressursi, millele toetused veel ei laiene, kuid mille säilinud genofond on hindamatu väärtusega ning mida tuleks kindlasti säilitada. Eestis väärivad äramärkimist maalammas ning mitmed vanad puuvilja- ja köögiviljakultuurid. Meie põllumajandusega seotud liigiline mitmekesisus vaesestub, kuna eelistatakse suuresaagilisi ja kõrge toodanguga uusi sorte. Kuid selleks, et aretada uusi sorte ja tõuge või parandada olemasolevaid, on vaja põlist genofondi.

Maalammas

Eestis on lammas elanud vähemalt 4500 aastat ning on siin üks vanimaid kariloomi. Maalammas on levinud üle kogu Eesti, kuid on paremini säilinud saartel ja rannikul. Eesti maalambad on kogu Euroopas väga erilised, kuna nad on kultuurtõugudest geneetiliselt kaugemad, seega põlisemad kui muud põhjala piirkonna maalambad.

Maalambad on aastatuhandeid kohastunud kohalike oludega, nad taluvad hästi siinset kliimat, liigniiskust ja külma, kasutavad optimaalselt ära looduses leiduva toidu, poegivad probleemideta, oskavad kaitsta oma järglasi ja annavad suurepäraselt villa. Iseloomult on maalambad leplikud, vastupidavad ja stressikindlad ning vähenõudlikud söötmis- ja pidamistingimuste suhtes. Nad sobivad igasugusele karjamaale ja on head maastikuhooldajad.

Maalammas on väikest kasvu, lühikese kolmnurgakujulise sabaga, kitsa villata pea ning peenikeste paljaste jalgadega. Aborigeensetest tunnustest on tal säilinud sarved, tilbad kaelal, lühike saba, kahekihi-

line villak (alus- ja pealisvill), suur viljakus, poegimispesa tegemine ja tugev emainstinkt. Värvuselt võivad maalambad olla valged, mustad, pruunid, hallid või kirjud. Üldse valitseb nende välimuses suur mitmekesisus. Maalamba villa kiul on kõrge kvaliteet ja ilusad värvitoonid.

Maalammas on majanduslikult universaalne ja kasulik loom, kuna kõik tema saadused on võrdselt hästi kasutatavad. Käsitööliste hulgas on maalammas hinnatud kui kvaliteetse valge ja värvilise villa andja. Ka maalamba karusnahk on kõrge kvaliteediga. Maalamba liha on maitsev ja leiab kasutamist restoranides. Maalammas on asendamatult maastikuhooldajana poollooduslikel kooslustel, kus kultuurtõud vastu ei pea.

Mõned aastad tagasi Eestis läbi viidud maalammaste geneetika- ja päritolu-uuringud tõestasid, et maalamba seis ei ole veel lootusetu. Maalammaste genotüüp eristus kultuurtõugudest ning geneetiliste rühmade suur arv viitas küllaltki suurele geneetilisele mitmekesisusele. Eristus neli suuremat geneetilist rühma, mida nimetatakse lammaste päritolu järgi: kihnu (suurim rühm), hiiu, saare ja ruhnu maalambad.

Põlistõuge saab kasutada kultuurtõugude aretamisel ja tõuparandamisel kui geneetilisi variante, mis on antud keskkonnatingimustes paremini kohastunud. Eesti maalammast ei ole aretatud ega parendatud. Seega on maalamba säilinud populatsioonide baasil võimalik aretada kohalikke vastupidavaid ja haiguskindlaid loomi nii maastikuhoolduseks, villaloomadeks kui lihloomadeks.

Tänapäeval ei ole maalammas tõuna tunnustatud ning seega tema

Anneli Ärmpalu-Idvand säilitab Manilaiu rannaniidul kihnu liini maalambaid karjatades elurikkust. Lambad hoiavad korras alasid, mis hoolduseta kinni kasvaksid. Selle tagajärjel kaoksid paljude liikide kasvukohad ning lindude ja putukate elupaigad. Kihnu liini maalammas on Eestis juba võrdlemisi arvukas, hästi hoitud ja kindla välimikuga. 2007. aastast tegutseb MTÜ Kihnu Maalambakasvatajate Selts.

kasvatamise eest ohustatud tõu toetust ei saa, kuid kindlasti väärrib ta säilitamist kui kohaliku päritolu geneetiline ressurss. Maalamba arvukus Eestis on pidavalt vähenenud, tema hoidmine ja säilitamine püsib vaid väheste entusiastide õlul. Maalammast kaitstes austame ka oma esivanemate pärandit, hoiame elus rahvuslikku kultuuri ja käsitööd ning säilitame pärandkooslusi. Praegu veel säilinud kohaliku maalamba geneetilise ressursi säilitamiseks on vaja maalammaste kasvatust toetada.

Suuremad maalammaste populatsioonid on Kihnu ja Ruhnu saarel, väiksemad karjad on Saaremaal, Hiiumaal ja Lõuna-Eestis. Eesti maalamba säilimiseks on ellu kutsutud Eesti Maalamba Säilitus- ja Aretusselts. Seltsi eesmärkideks on koondada maalamba pidajatelt veel säilinud selgete maalamba tunnustega loomad jätkusuutlikesse säilituskarjadesse, tutvustada neid kadumisohus loomi nii Eestis kui väljaspool ning läbi nende tegevuste päästa maalammast kui üks eesti ainelise kultuuri kandjaid hävimisohust.

Taavi ja Imbi Jäetma kasvatavad Lahemaa rahvusparki lääneserval Kuusalu vallas Uuri külas Pärlijõe kaldal Sae talus maalambaid. Põhikarja on kogutud Eesti äärealadel ja saartel säilinud maalambaid Kihnust, Ruhnust, Lõuna- ja Lääne-Eestist, Saare- ja Hiiumaalt. Kokku on 50 emaslooma, lisaks jäärad. 2006. aastal UNESCO toel ja Eestimaa Looduse Fondi (ELF) eestvõttel läbiviidud geeniuuringutest selgus, et Sae talu lammastest on enamik eesti maalambad kõigist neljast kirjeldatud maalambaliinist: kihnu, ruhnu, hiiu ja saare.

Sae talu karjamaadel valvavad lambaid maremma-abruzzi tõugu lambakoerad.

Maalammas on mitmevärvilise ning -kihilise villaga usin muru- ja võsalõikur. Tema villast on perenaine kedranud käsitsi kaheksat eri värvi ning paljudes pooltoonides lõnga. Kõik villatoonid on algupärased, ühtegi lõnga pole värvitud. Maalamba villast tehtud lõng on pehme ega torgi.

MTÜ MuhuMaaLammas kasvatab maalambaid Muhu saarel. Õrna pinnase ja viletsa rohukasvuga alvarite hooldamiseks sobivad väikesed vastupidavad maalambad kõige paremini. Praegu on karjas kakskümmend lammast maalamba eri liinidest, kuid kari kasvab jõudsalt. MTÜ on võtnud oma südamasjaks aidata maalamba aretuskarjade abil kaasa Muhu kinnikasvavate loopealsete ja suurte arude säilimisele, väärtustades visa maalammast tema põlises maastikus. Kõik karja lambad on geneetiliste uuringute põhjal maalammaste järeltulijad.

Kihnu liini maalamba jäär Sass (vasakul) ja ruhnu liini maalamba jäär Palli. Praegu rõõmustab Palli MTÜ MuhuMaaLammas utekarja ja hooldab Muhu saare alvareid.

Loomad on usinad muru- ja võsaniitjad, nende vill on väärtuslik ja liha hõrk. Väikese ja aeglase kasvu tõttu ei paku nad huvi suurtootmises, kuid oma visaduse ja vähenõudlikkuse tõttu sobivad hästi maastikuhoolduseks, eelistades saare pehmes kliimas ka talvel pigem väljas olla.

Vanad puuvilja- ja köögiviljakultuurid

Põllumajanduskultuuride geneetilise ressursi kogumise, säilitamise ja hindamise komisjon on teinud ettepaneku täiendada Maaelu Aregukava kohalikku sorti taimede kasvatamise toetust saavate kultuuride nimekirja järgmiste põllukultuuride ning puuvilja- ja marjasortidega:

Põlduba 'Jõgeva' (1956) – sobib kasvatada nii teraks kui haljasmassiks, seemned sobivad nii toiduks kui erinevatesse jõusöödasegudesse. Oasort 'Jõgeva' on Eesti esimene ja praeguseni ainus põldoasort ning vajab oma unikaalsuse tõttu rohkem tähelepanu.

Põldhernes 'Mehis' (1981) – sobib kasvatada teraks ja haljasmassiks, seeme on väga hea maitsega ja sobib ideaalselt hernesupi valmistamiseks. Praegused tootmismahud jäävad tublisti tarbijate nõudlusele alla. →

Kartul 'Ando' (1973) – heade kulinaarsete omadustega väga hinnatud ja auhinnatud kartul, mida on sordiaretuses kasutatud mitme kohaliku sordi vanemana.

Valge ristik 'Jõgeva' (1960) – hea talvekindlusega sort. Sordi seemnekasvatus sõltub suuresti ilmastikust, mistõttu igal aastal ei ole võimalik seemet toota. →

Õunapuu 'Tallinna pirnõun' – juba 19. sajandil kasvatatud vanim Eestist pärit sort, mille eelised on talvekindlus ja väga hea maitse. Sort ei kuulu paljundamiseks soovitatud sortide nimistusse, mistõttu tuleks soosida selle istutamist aedadesse.

Pirnipuu 'Kägi bergamott' – talvekindel pirnisort väheldaste hea maitsega viljadega, viljalihas ei esine kivisrakke. →

Kirsipuu 'Kõljala helepunane' (1961) – kehvade kvaliteediomadustega (väike hele vili, kesine maitse, värvitu mahl) hapukirsipuu sort. Kuna sort on omajuurne, hea talvekindlusega ja suhteliselt saagikas, sobib ta kohalikus kliimas kasvatamiseks.

Ploomipuu 'Pärnu sinine' (1957) – isesteriilne, väikese vilja ja vähese saagikusega, kuid omajuurne, hea talvekindlusega ning meeldiva maitsega viljaga sort. Sordi esivanem on 'Liivimaa punane lihtploom'.

Must sõstar 'Anneke' (1932) – tagasihoidliku saagikusega, kuid väga heade maitseomadustega marjasort.

Kasutatud allikad

Eesti Maaelu Arengukava

2007–2013 – http://www.agri.ee/public/MAK_2007_2013_08_02_2007.pdf

Eesti Põllumajandusministeerium 2010. Ohustatud tõud –

http://www.agri.ee/public/juurkataloog/TRUKISED/Ohustatud_toud.pdf

FAO 2000. World Watch List for Domestic Animal Diversity –

www.fao.org/docrep/009/x8750e/x8750e00.htm

Jäetma, I. 2011. Personaalintervjuu

Kivisoo, M. 2011. Personaalintervjuu

Lehtsalu, U. 2011. Personaalintervjuu

Lättemäe, S. 2011. Parim maakari on Saaremaal Mereranna Põllumajandusühistus. Maaleht. 05. 05. 2011

Maavalla Koda – <http://www.maavald.ee>

Rand, E. 2011. Personaalintervjuu

Saarma, U. 2009. Eesti ja Euroopa põlislammaste lugu kahe teadusuuringu valguses – Eesti Loodus, 10.

Samler, L. 2010. Liia Sooääre elule annab mõtte maakari. Maaleht. 04. 07. 2010

Sooäär, L. 2011. Personaalintervjuu

Vaan, A. 2011. Personaalintervjuu

Ärmpalu-Idvand, A. 2011. Personaalintervjuu

Ärmpalu-Idvand, A. 2009. Kihnu maalammas on elus ja hea tervise juures – Eesti Loodus, 10.

<http://mml.rehepapp.com>

www.ehs.ee

www.lahemaalammas.ee

www.lambawark.ee

www.maakari.ee/eu/maaveis

www.maria.ee

www.raskeveohobune.ee

Regionaalne poliitika ja infovahetus
elurikkuse ja maastikulise mitmekesisuse
kaitseks ja väärtustamiseks Euroopas

